

MULOQOT TILIDA IJTIMOIIY-SIYOSIIY NEOLOGIZMLARNING PAYDO BO‘LISH MEXANIZMLARI

Maxliyo Daniyarova

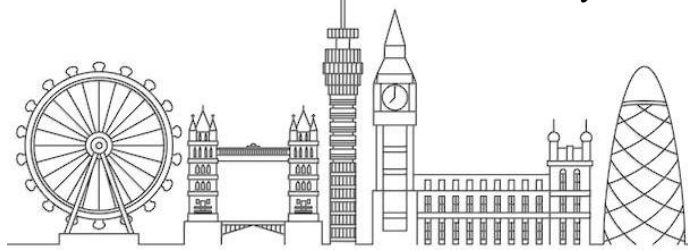
Magistratura talabasi

Annotatsiya. *Mazkur tezisda zamonaviy muloqot tilida ijtimoiy-siyosiy neologizmlarning paydo bo‘lish mexanizmlari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqot ijtimoiy tarmoqlar, onlayn ommaviy axborot vositalari va rasmiy siyosiy nutqlar materiallari asosida olib borilib, neologizmlarning asosiy shakllanish yo‘llari — o‘zlashma, so‘z yasalishi va metaforik ko‘chish mexanizmlari aniqlanadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli kommunikatsiya muhiti yangi leksik birliklarning tez tarqalishi va normativ diskursga integratsiyalashuvida hal qiluvchi rol o‘ynaydi.*

Kalit so‘zlar: *neologizm, muloqot tili, ijtimoiy-siyosiy leksika, so‘z yasalishi, o‘zlashma, metafora, raqamli kommunikatsiya, diskurs.*

Til jamiyat bilan uzviy aloqada rivojlanadi. Har bir tarixiy davr o‘zining ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlari bilan til tizimida ham yangi leksik qatlamni shakllantiradi. Zamonaviy globallashtirish, raqamlashtirish, ochiqlik siyosati, mediatsiyalashgan kommunikatsiya va ijtimoiy tarmoqlarning ommalashuvi sharoitida til tizimi misli ko‘rilmagan darajada tez o‘zgarib bormoqda. Bu jarayon, ayniqsa, ijtimoiy-siyosiy neologizmlar misolida yaqqol namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy-siyosiy neologizmlar jamiyatdagi yangi siyosiy, iqtisodiy, texnologik va madaniy voqealarni ifodalash uchun paydo bo‘lgan yangi so‘zlar, iboralar yoki mavjud so‘zlarning yangi semantik yuklama olgan shakllaridir. Ular faqat tilshunoslik uchun emas, balki sotsiologiya, siyosatshunoslik, mediashunoslik va madaniyatshunoslik uchun ham muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Chunki til orqali jamiyatning mafkuraviy yo‘nalishi, qadriyatlari, siyosiy pozitsiyalari va kommunikativ madaniyati ifodalanadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda amalga oshirilgan siyosiy islohotlar, ochiqlik siyosati, raqamli transformatsiya, korrupsiyaga qarshi kurash, davlat boshqaruvida shaffoflikni oshirish kabi jarayonlar o‘zbek tilida ko‘plab yangi ijtimoiy-siyosiy neologizmlarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Masalan, raqamlashtirish, ochiq byudjet, smart-shahar, elektron hukumat, korrupsiyaga qarshi kurash, shaffoflik, ochiqlik siyosati, startap ekotizimi, grant loyihasi, tender tizimi kabi birliklar kundalik muloqot, OAV va rasmiy siyosiy diskursda faol qo‘llanilmoqda. Biroq bu neologizmlar faqatgina yangi so‘zlar emas, balki jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlarning lingvistik ifodasidir. Ular orqali hukumat siyosati legitimlashtiriladi, ijtimoiy muammolar nomlanadi, jamoatchilik fikri shakllantiriladi va muayyan mafkuraviy pozitsiya mustahkamlanadi. Shu sababli ijtimoiy-siyosiy neologizmlarning paydo bo‘lish mexanizmlarini tizimli o‘rganish zamonaviy tilshunoslik uchun dolzarb masala hisoblanadi. Mazkur tezis zamonaviy

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

muloqot tilida ijtimoiy-siyosiy neologizmlarning qanday shakllanishini, qaysi lingvistik mexanizmlar orqali paydo bo'lishini va qanday ijtimoiy omillar ta'sirida tarqalishini kompleks tahlil qilishga bag'ishlangan.

Neologizm tushunchasi tilshunoslikda turlicha izohlanadi. O'zbek tilshunosligida Sh. Rahmatullayev neologizmlarni "til tizimida ilgari mavjud bo'lmagan yoki mavjud bo'lsa ham yangi ma'no kasb etgan leksik birliklar" deb ta'riflaydi. Uning fikricha, neologizmlar jamiyatdagi yangi voqeliklarga javoban shakllanadi va vaqt o'tishi bilan normativ lug'atlarga kirib borishi mumkin. A. Hojiyev esa neologizmlarni "ijtimoiy ehtiyoj natijasida paydo bo'lgan yangi so'zlar" sifatida talqin qilib, ularning asosiy vazifasi yangi tushunchalarni nomlashdan iborat ekanini ta'kidlaydi. U neologizmlarning faqat lingvistik emas, balki sotsiokulturologik hodisa ekanini ham ko'rsatadi. G'arb tilshunosligida E. Algeo neologizmlarni shakllanish mexanizmlariga ko'ra tizimlashtirib, ularning asosiy manbalari sifatida o'zlashma, so'z yasalihi, metaforik ko'chish va abbreviatsiyani ko'rsatadi. Uning tadqiqotlariga ko'ra, neologizmlar til tizimining kreativ salohiyatini aks ettiradi va jamiyatdagi o'zgarishlarga tez moslashuvchanlikni namoyon etadi. N. Fairclough esa neologizmlarni faqat lingvistik birlik sifatida emas, balki mafkuraviy diskurs elementi sifatida ko'radi. Uning tanqidiy diskurs tahlili nazariyasiga ko'ra, siyosiy diskursda yangi so'zlar orqali hokimiyat munosabatlari, mafkura va ijtimoiy qarashlar shakllantiriladi. Masalan, "islohot", "ochiqlik", "shaffoflik" kabi so'zlar nafaqat axborot beradi, balki muayyan siyosiy pozitsiyani legitimlashtiradi.

O'zbek tilshunosligida N. Mahmudov til va jamiyat munosabatlarini chuqur tahlil qilib, yangi leksik birliklarning paydo bo'lishi ijtimoiy ehtiyojlar bilan chambarchas bog'liqligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, neologizmlar jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning bevosita lingvistik ifodasidir. M. Yo'ldoshev esa o'zbek tilidagi neologizmlar ko'pincha global jarayonlar, texnologik innovatsiyalar va siyosiy islohotlar ta'sirida shakllanishini qayd etadi. U ijtimoiy tarmoqlarni neologizmlarning tez tarqalishidagi asosiy platforma sifatida baholaydi. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy-siyosiy neologizmlarni o'rganish nafaqat til tizimini, balki jamiyatdagi ijtimoiy-madaniy jarayonlarni ham chuqur anglash imkonini beradi.

Mazkur tezisning asosiy maqsadi zamonaviy muloqot tilida ijtimoiy-siyosiy neologizmlarning paydo bo'lish mexanizmlarini aniqlash, ularni tizimlashtirish va real misollar asosida tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot obyekti sifatida zamonaviy o'zbek tilidagi ijtimoiy-siyosiy neologizmlar tanlandi. Tadqiqot predmeti esa ushbu neologizmlarning shakllanish mexanizmlari, semantik xususiyatlari va kommunikativ funksiyalaridir. Tadqiqotda sifat yondashuvi asosida leksik-semantik, morfologik va diskursiv tahlil metodlari qo'llanildi. Empirik material sifatida so'nggi 5–7 yil davomida O'zbekiston ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va rasmiy siyosiy nutqlarda faol qo'llanilgan neologizmlar tanlab olindi.

Zamonaviy o'zbek tilida ijtimoiy-siyosiy neologizmlarning katta qismi ingliz tilidan o'zlashmoqda. Bu globallashtirish, xalqaro iqtisodiy integratsiya va raqamli transformatsiya

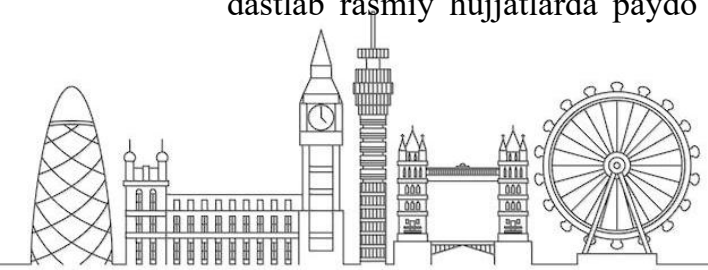
MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

jarayonlari bilan izohlanadi. Masalan, startap soʻzi innovatsion biznes loyihasini anglatib, dastlab ingliz tilidan kirib kelgan. Bugungi kunda u nafaqat iqtisodiy termin sifatida, balki kundalik muloqotda ham faol qoʻllaniladi. Bundan tashqari, undan yangi shakllar ham yasalamoqda: startapchi, startap loyihasi, startap ekotizimi. Xuddi shunday, grant soʻzi ilmiy va ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirish tizimini ifodalab, rasmiy va norasmiy diskursda keng qoʻllanilmoqda. Tender esa davlat xaridlari tizimini ifodalovchi termin sifatida mustahkam oʻrnashgan. Influencer soʻzi ijtimoiy tarmoqlarda katta auditoriyaga ega shaxslarni ifodalaydi va hozirgi zamonaviy muloqot tilida juda faol. Hatto undan influencerlik qilish kabi feʼlli shakllar ham hosil boʻlmoqda. Bu holat shuni koʻrsatadiki, oʻzlashma neologizmlar nafaqat passiv qabul qilinmoqda, balki oʻzbek tilining morfologik tizimiga moslashib, faol soʻz yasalishi jarayoniga qoʻshilmoqda.

Oʻzbek tilida ijtimoiy-siyosiy neologizmlarning katta qismi ichki soʻz yasalishi mexanizmlari orqali shakllangan. Eng faol model affiksatsiya hisoblanadi. Masalan, raqamlashtirish soʻzi “raqam” ildiziga “-lashtir” affiksini qoʻshish orqali hosil boʻlgan va davlat tizimlarini raqamli formatga oʻtkazish jarayonini anglatadi. Bu atama rasmiy hujjatlar, siyosiy nutqlar va OAVda keng qoʻllaniladi. Ochiqlashtirish soʻzi esa shaffoflikni oshirish, axborotni ommaga ochiq qilish jarayonini ifodalaydi. Bu soʻz asosan siyosiy islohotlar kontekstida ishlatiladi. Ijtimoiylashuv esa shaxs yoki guruhning jamiyatga integratsiyalashuv jarayonini bildiradi va ijtimoiy siyosat diskursida faol qoʻllaniladi. Kompozitsiya orqali hosil boʻlgan neologizmlar ham muhim oʻrin tutadi. Masalan, smart-shahar atamasi zamonaviy texnologiyalar asosida boshqariladigan shahar modelini ifodalaydi. Ochiq byudjet esa davlat moliyaviy tizimining shaffofligini anglatadi. Yashil iqtisodiyot ekologik barqaror rivojlanishni ifodalovchi termin sifatida mustahkamlanmoqda. Bu misollar oʻzbek tilining ichki soʻz yasaliş imkoniyatlari juda faol ekanini koʻrsatadi.

Koʻplab ijtimoiy-siyosiy neologizmlar metafora asosida shakllanadi. Bu murakkab siyosiy jarayonlarni ommaga tushunarli va obrazli shaklda yetkazish uchun qulay usul hisoblanadi. Masalan, axborot boʻroni iborasi ommaviy axborot vositalarida muayyan mavzu boʻyicha keskin muhokama yuzaga kelganini ifodalaydi. Bu metafora auditoriyada kuchli vizual tasavvur hosil qiladi. Siyosiy maydon iborasi siyosiy jarayonlar, raqobat va kurashlar muhitini ifodalaydi. Korrupsiya ildizi metaforasi esa korrupsiyaning chuqur sabablarini koʻrsatish uchun ishlatiladi va tanqidiy bahoni kuchaytiradi. Islohot toʻlqini iborasi esa keng koʻlamli siyosiy oʻzgarishlarni ifodalab, jarayonning dinamikligini koʻrsatadi. Bu turdagi neologizmlar nafaqat informativ, balki persuasiv funksiyani ham bajaradi.

Zamonaviy muloqot tilida ijtimoiy tarmoqlar neologizmlarning asosiy generatori va tarqatuvchisi hisoblanadi. Telegram, Instagram va Facebook kabi platformalar yangi soʻzlarning tez ommalashishiga imkon yaratmoqda. Masalan, ochiq byudjet atamasi dastlab rasmiy hujjatlarda paydo boʻlgan boʻlsa, keyinchalik ijtimoiy tarmoqlar orqali

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

keng auditoriyaga yetib bordi. Xuddi shunday, raqamlashtirish soʻzi avval davlat dasturlarida ishlatilgan boʻlsa, hozir kundalik muloqotda ham faol qoʻllaniladi. Bu jarayon tilning normativ tizimi bilan kundalik muloqot oʻrtasidagi chegaralarni yumshatmoqda. Ayrim neologizmlar dastlab norasmiy muhitda shakllanib, keyinchalik rasmiy diskursga kirib kelmoqda.

Tahlil natijalari neologizmlarning bir nechta muhim funksiyalarni bajarishini koʻrsatdi. Informativ funksiya yangi hodisalarni nomlash va tavsiflashda namoyon boʻladi. Masalan, raqamlashtirish, smart-shahar, elektron hukumat kabi birliklar yangi texnologik va siyosiy tushunchalarni aniq ifodalaydi. Persuaziv funksiya jamoatchilik fikriga taʼsir koʻrsatishda namoyon boʻladi. Masalan, islohot toʻlqini iborasi siyosiy oʻzgarishlarni ijobiy baholash uchun ishlatiladi. Baholovchi funksiya orqali ayrim neologizmlar ijobiy yoki salbiy munosabatni bildiradi. Masalan, shaffoflik ijobiy bahoga ega boʻlsa, korrupsiya ildizi salbiy bahoni kuchaytiradi. Identifikatsion funksiya esa maʼlum siyosiy guruh yoki mafkuraviy pozitsiyani ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, progressiv va konservativ kabi atamalar siyosiy qarashlarni belgilaydi.

Mazkur tadqiqot asosan 2018–2025 yillar oraligʻidagi materiallarga asoslangan. Shu sababli tarixiy diaxronik tahlil alohida tadqiqot sifatida oʻrganilishi lozim. Kelgusida ijtimoiy-siyosiy neologizmlarning barqarorlashuvi, ularning lugʻatlarga kiritilishi va boshqa tillar bilan qiyosiy tahlili muhim ilmiy yoʻnalish hisoblanadi.

Xulosa

Zamonaviy muloqot tilida ijtimoiy-siyosiy neologizmlar jamiyatdagi oʻzgarishlarning lingvistik ifodasi sifatida namoyon boʻlmoqda. Ularning paydo boʻlishi asosan uch mexanizm — oʻzlashma, soʻz yasalihi va metaforik koʻchish orqali amalga oshmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar esa bu jarayonda hal qiluvchi rol oʻynamoqda, chunki ular yangi soʻzlarning tez tarqalishi va normativ diskursga integratsiyalashuvini taʼminlamoqda. Shu sababli ijtimoiy-siyosiy neologizmlarni tizimli oʻrganish nafaqat tilshunoslik, balki ijtimoiy fanlar uchun ham muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fairclough, N. (1995). Critical Discourse Analysis. London: Longman.
2. Hojiyev, A. (2007). Oʻzbek tilining leksik tizimi. Toshkent: Maʼnaviyat.
3. Mahmudov, N. (2011). Til va jamiyat. Toshkent: Universitet.
4. Rahmatullayev, Sh. (2000). Oʻzbek tilida soʻz yasalihi. Toshkent: Fan.
5. Yoʻldoshev, M. (2015). Oʻzbek tilida neologizmlar. Toshkent: Navroʻz.

